

1. Κεντρικό τμήμα του μεγάλου πανοράματος της Αθήνας – από βορειοανατολικά –, ζωγραφισμένο το 1785 από τον Γάλλο Louis-François Cassas. Στο πρώτο επίπεδο διακρίνεται το τείχος του «Χασεκή». Πρόκειται για την πρώτη ακριβή απεικόνιση της Αθήνας που έγινε επί τόπου.

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΑΘΗΝΑΣ

Πολεοδομικές προτάσεις και αισθητικές θεωρήσεις κατά το διάστημα της πρώτης δεκαετίας (1830-1840) για την εξέλιξη της νέας πόλης και την ανάδειξη της αρχαίας αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και του ιστορικού τοπίου

Ο κύριος λόγος που οδήγησε στην επιλογή της Αθήνας ως πρωτεύουσας του νεοσυσταθέντος κράτους, το 1833, ήταν το έντονο ενδιαφέρον του φιλέλληνα βασιλιά Ludwig I της Βαυαρίας για την πολιτισμική κληρονομιά της πόλης αυτής, καθώς και η επίμονη πίεση που άσκησε στο συμβούλιο αντιβασιλείας της Ελλάδας προκειμένου να υιοθετηθούν οι απόψεις του πάνω στο θέμα αυτό. Θα μπορούσαμε να πούμε, επομένως, ότι το πεπρωμένο της Αθήνας το καθόρισαν όχι πρακτικοί λόγοι, αλλά πολιτιστικά και ιδεολογικά κριτήρια.

Ο Leo von Klenze, ως σύμβουλος του βασιλιά Ludwig σε θέματα αρχιτεκτονικής, δήλωνε χαρακτηριστικά την εποχή εκείνη ότι: «και μόνο το όνομα της Αθήνας θα συντελούσε στην ανοικοδόμηση της πόλης (και ότι) η Αθήνα θα παρέμενε πρωτεύουσα της Ελλάδας, ακόμα κι αν τον τίτλο τον έδιναν σε μια άλλη πόλη...». Με τα δεδομένα αυτά αντιλαμβάνεται εύκολα πλέον κανείς ότι το ενδιαφέρον όλων των πολεοδομικών προ-

τάσεων για τη νέα πόλη επικεντρώθηκε στις χωροδομικές και τοπογραφικές σχέσεις της με το ιστορικό τοπίο και τα αρχιτεκτονικά τεκμήρια της αρχαιότητας που είχαν διασωθεί ως τότε.

Στη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας της διακυβέρνησης της χώρας από τον βασιλιά Όθωνα (1833-1843) εξετάστηκαν αρκετές πολεοδομικές προτάσεις για την πόλη των Αθηνών, μερικές από τις οποίες υλοποιήθηκαν κατά ένα μέρος (Κλεάνθης-Schaubert, Klenze), ενώ άλλες έμελλε να παραμείνουν στο χώρο του θεωρητικού λογισμού (Schinkel, Quast, Καυταντζόγλου). Τα σχέδια αυτά διέφεραν μεταξύ τους όχι μόνο ως προς τις βασικές αρχές οργάνωσης της πόλης, αλλά και ως προς τον τρόπο που αντιμετώπιζαν το πρόβλημα της σχέσης στο χώρο ανάμεσα στο «νέο» και στο «παλιό» και ανάμεσα στις δομημένες και αδόμητες περιοχές. Για να κατανοήσουμε, επομένως, την μετέπειτα εξέλιξη της πόλης των Αθηνών και του πολιτιστικού-αρχαιολογικού πάρκου της, θα πρέπει να εξετάσουμε προηγουμένως με συγκριτικό τρόπο τις ιδέες που κυριαρχούν στις πρώτες αυτές προτάσεις.

Αν και σ' όλες τις εναλλακτικές προτάσεις οι αιμαλώμενοι πολεοδόμοι συμφωνούν ως προς την ανάγκη να δημιουργηθεί μία εκτεταμένη αρχαιολογική ζώνη γύρω από την Ακρόπολη, οι απόψεις τους ως προς την ακριβή χωροθέτηση της νέας πόλης αποκλίνουν σημαντικά. Στην ποιητική και αντιρεαλιστική ιδέα των Schinkel και Quast, που φαντάστηκαν την Αθήνα σαν μια πόλη σε λόφο, στοχεύοντας έτσι σε μια άμεση επικάλυψη του «παλιού» από το «νέο», οι Κλεάνθης και Schaubert αντιπρότειναν την ίδια μιας νέας πόλης κτισμένης στη βρείσα πεδιάδα, σε αντιπαράθεση προς τα αρχαία ερείπια. Ο Klenze και ο Καυταντζόγλου, από την άλλη μεριά, πρόβαλαν με θέρμη την ίδια της συνύπαρξης της νέας πόλης και του αρχαιολογικού χώρου, σε μια βάση αμοιβαίας ανεξαρτησίας. Έτσι, ο μεν Klenze θεωρούσε ιδανική θέση για τη νέα πόλη τη νότια πλαγιά του λόφου του Μουσείου, ο δε Καυταντζόγλου πρότεινε την ανατολική πεδιάδα, ανάμεσα στο Λυκαβηττό και τον ποταμό Ιλισού.

Στους χρόνους που ακολούθησαν η νέα πόλη αναπτύχθηκε τελικά δίπλα στον αρχαιολογικό χώρο, σε στενή αλληλεξάρτηση με δι, τι είχε σωθεί από τον παλιότερο οικισμό της Αθήνας, ακολουθώντας έτσι την ίδια της αντιπαράθεσης. Όμως η σταθερή επιθυμία για τη δημιουργία ενός ενοποιημένου πολιτιστικού-αρχαιολογικού πάρκου επέζησε από τις περιπτέεις της ανάπτυξης της πόλης για διάστημα περισσότερο από πέντε γενιές και μέχρι σήμερα. Έτσι, ορισμένες ευτυχείς συγκυρίες αλλά και συγκεκριμένα μέτρα πολεοδομικού σχεδιασμού συντέλεσαν τελικά στη βαθμαία πραγματοποίηση αυτής της μνημειακής ζώνης πρασίνου· ένα έργο, που σήμερα βρίσκεται στο τελευταίο στάδιο επέκτασης και εδραίωσης.

Αλέξανδρος Παπαγεωργίου-Βενετάς

Αρχιτέκτονας-Πολεοδόμος

Η αφετηρία

Κατά την τελευταία περίοδο της τουρκικής κυριαρχίας, στο δεύτερο μισό δηλαδή του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου, η Αθήνα είχε πλέον αναλάβει από την παρακμή που είχε προηγηθεί και ήταν μια ακμάζουσα επαρχιακή πόλη, περίπου 12.000 κατοίκων, με πυκνή δόμηση. Ανάμεσα στα επαρχιακά, τούρκικα και αρβανίτικα σπίτια, με τις αυλές και τους μικρούς ιδιωτικούς κήπους, σώζονταν πολλά αρχαία και μεσαιωνικά μνημεία, αλλά

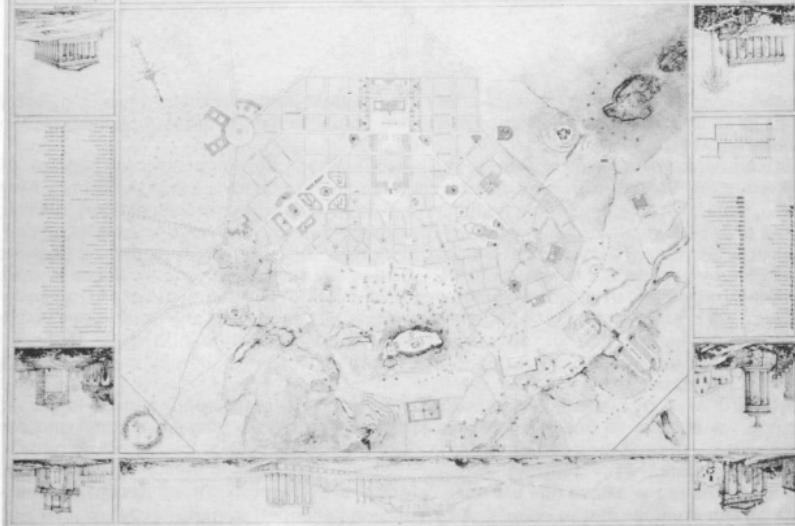
σε χρήση και άλλα ερειπωμένα (Εικ. 1).

Τόσο η Ακρόπολη, με τη μορφή της οχυρωμένης άνω πόλης, όσο και η κάτω πόλη, που εκτεινόταν στις ανατολικές και βόρειες πλαγιές της (συνολική έκταση 110 ha) ήταν περιοχές με πολεοδομικό ιστό που τον χαρακτηρίζει η χωματή δόμηση και η μεγάλη πυκνότητα. Στο «νεντόν των τειχών» τιμήτη της πόλης έλειπαν τελείως ο δημόσιοι χώροι πρασίνου.

Την πραγματικότητα της εποχής εκείνης την προσδιόριζε το απογυ-

μνωμένο αστικό τοπίο καθώς και η έντονη μίξη των αρχαίων ερειπίων με τον ιστό της ζωντανής πόλης. Σε απόσταση περίπου δύο χιλιομέτρων, δυτικά, υπήρχε ακόμα άθικτος ο περιφήμιος ελαιώνας των Αθηνών, που περιλάμβανε περισσότερα από 200.000 ελαιόδενδρα, σχηματίζοντας μια ζώνη πρασίνου η οποία εκτεινόταν σε απόσταση πολλών χιλιομέτρων, σε άμεση αντιθέση προς τη συμπαγή, περιτειχισμένη πόλη.

Στη διάρκεια του Αγώνα για την Ανεξαρτησία της Ελλάδας, και διαδι-

2. Το σχέδιο των Klédenß-Schaubert (1833). Κλίμακα 1:30.000 περίπου. Η εικόνα είναι φαινομενικά αντεστραμμένη. Η αντιστροφή οφείλεται στην πρωτότυπη εκτύπωσή της (του 1834).

τέρα κατά τη δεύτερη πολιορκία της Ακρόπολης (1826-27), η πόλη καταστράφηκε σχεδόν ολοκληρωτικά. Πολλοί από τους επισκέπτες, ανάμεσα στους οποίους και ο L. Ross, περιγράφουν με μελανά χρώματα την κατάσταση της πόλης την παραμονή της ανακήρυξης της Αθήνας ως πρωτεύουσας του νεαρού Ελληνικού κράτους.

Ο L. Ross, στα γράμματα του², περιγράφει γλαφύρως την απογοητευτική γνωριμία του με τη σύγχρονη ερειπωμένη πόλη το 1832, «μια μοντόνη μάζα από συντρίμμια και σκόνη», προσθέτοντας διτού μόνο το οχυρό της Ακρόπολης και το «Θησείο» μαρτυρούν την ιστορικότητα της πόλης. Ιστορικοί χώροι, όπως η Ακαδημία και ο «Ιππικός Κολωνός», είχαν τελείως εξαφανισθεί, η Ακρόπολη είχε παραμορφωθεί από τους προμαχώνες και τις σχυρωμένες πύλες των Προπυλαίων και ο βράχος του Αρείου Πάγου είχε καταληφθεί από την καλυβή κάποιου μουεζίνη που καλύπτει τους Μουσείους σε προσευχή.

Παρόλο που τα πρώτα σημάδια της τάυτισης των Ελλήνων με το ένδοξο παρελθόν τους είναι ήδη φανερά, «το καταστροφικό έργο συνεχίζεται μπροστά στα μάτια μας». Ο λαός χρησιμοποιεί ενεπίγραφες πέτρες σε σύγχρονα κλιμακοστάταια και σαρκοφάγους για σκάφες.

Διακινούμενος, ωστόσο, από ένα πνεύμα δικαιούντης, ο Ross παραβέτει παράλληλα μαρτυρίες των βανδαλισμών που διαπράττουν οι πρώτοι «τουρίστες», οι οποίοι ακρωτηρίαζουν τα αρχαία ερείπια της Ακρόπολης προκειμένου να πάρουν πίσω στην πατρίδα τους αυθεντικά ενθύμια.

Η θεμελιακή ίδεα των Klédenß και Schaubert: η αντιπράθεση στο χώρο του «παλιού και του νέου»

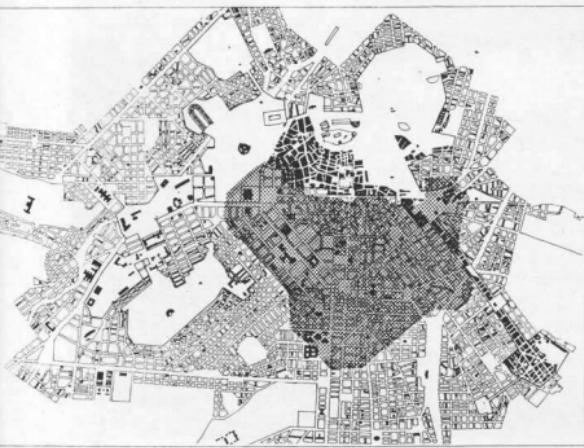
Η απογοητευτική αυτή περίοδος απράξιας δεν διήρκεσε πολύ: το 1833, ύστερα από ζωηρές συζητήσεις και αντιγνωμένες σχετικά με τη θέση της πρωτεύουσας του νέου κράτους, ανακηρύχθηκε τελικά η Αθήνα ως «βασιλική καβέδρα και πρωτεύουσα πόλη». Στο μεταέντα, στη διάρκεια των ετών 1831-32, οι μαθητές του Schinkel Σταμάτιος Klédenß (1802-1862) και Eduard Schaubert (1804-1860) εκπόνησαν

πλήρη τοπογραφική αποτύπωση της Αθήνας, έργο που αποτελείσες προϋπόθεση για το σχεδιασμό της νέας πόλης. Οι δύο φίλοι και συνάδελφοι έδωσαν ιδιάτερη σημασία στην αποτύπωση της παλιάς πόλης, του τούρκικου τείχους που την περιεβαλλει και μιας μεγάλης περιο-

χής πέρα από αυτό, στην οποία σημείωσαν τους κυριότερους αγροτικούς δρόμους.

Το καλοκαίρι του 1833 (29 Ιουνίου / 11 Ιουλίου) το σχέδιό τους για τη νέα πόλη των Αθηνών εγκρίθηκε από τον «Οθωνα». Το εμπνευσμένο έργο τους και η ακρίβεια του σχεδιασμού μαρτυρούν την ιδιαιτερή φροντίδα με την οποία περιέβαλλαν τα κατάλοιπα της αρχαϊστής διάν των σχεδιάζαν τη μελλοντική μορφή της Αθήνας. Τα εκτενές μνημόνια που επισυνάπτουν στην πρότασή τους και οι λογικές ιδέες που εκφράζουν σ' αυτό, ζητώντας να προβλέψει μία μεγάλη ζώνη γύρω από την Ακρόπολη ελεύθερη για ανασκαφική έρευνα, δίνουν στην πρότασή τους διαχρονική αξία.

Η πολεοδομική πρόταση των Klédenß-Schaubert μπορεί να θεωρηθεί σαν εμπνευσμένη δημιουργία μας ιδιότυπης πρώιμης νεοκλασικής κηρύττωσης, προασματισμένης στο κλίμα του νότου. Αποτελεί επίσης ένα τολμηρό εγχείριμα να συνδιαστούν τα πολεοδομικά σχήματα της Κεντρικής Ευρώπης με περιτελεχνή γεωμετρική κάτωψη, καθώς και οι προσποτικές θέσεις και οι εισυθυραμμίσεις «επί μετάποτο δόνων», με τις παραδοσιακές μορφές κατοικιών του νότου, όπως είναι το ελεύθερα τοποθετημένο ιδιωτικό σπίτι με κήπο και οι στεγασμένες στοός γύρω

3. Θέση και έκταση του αρχικού πολεοδομικού σχεδίου (Kleemann-Schaubert) σε σχέση με τον ιστό της σημερινής πόλης. Κλίμακα 1:40.000.

από τους χώρους εμπορικών συγγενών (Αγορές). Βασική επιλογή αυτής της πρότασης ήταν η άμεση αντιπαράθεση της νέας πόλης δίπλα στην παλιά, με τη μορφή επέκτασής της προς τα βόρεια. Η νέα πόλη, που η κτισμένη έκταση της έφτανε τα 210 ha περίπου, περιέβαλλε σε σχήμα «πετάλου»

την υπάρχουσα παλιά πόλη (Εικ. 2,3,4), που επρόκειτο να αναπλωθεί με διανοίξεις νέων οδών, ώστε να συνδεθεί με την επέκτασή της. Η διάταξη αυτή παρουσιάζει τα παρακάτω πολεοδομικά χαρακτηριστικά:

1. Το χαρακτηριστικό τριγωνικό-

4. O Eduard Schaubert σχεδιάζοντας το πολεοδομικό σχέδιο της Αθήνας. Ελαιογραφία, διαστάσεων 36 x 43, στο Μουσείο Hillerod της Δανίας.

αστεροειδές σχήμα των πόλεων του 18ου αιώνα που υπήρξαν πρωτεύουσες της «περιφορισμένης δεσποτείας» (πρότυπα: Versailles, Karlsruhe), όπου οι κύριοι οδικοί άξονες διατάσσονταν ακτινωτά, με κέντρο την έδρα της βασιλικής εξουσίας, δηλαδή το ανάκτορο. 2. Τη μέριμνα για άμεση οπική διασύνδεση – τόσο συμβολική όσο και πρακτική – ανάμεσα στα κύρια κέντρα της πόλης και το μνημειακό συγκρότημα της Ακρόπολης (π.χ. ο άξονας από τα Ανάκτορα προς νότο: η οδός Αθηνάς, η οποία οδηγεί οπικά στα Προπύλαια).

3. Το εξαιρετικά ευρηματικό σχέδιο, σε σχήμα ορθογώνιου τριγώνου, που ορίζαν οι κύριες οδικές αρτηρίες έτοι, ώστε να δημιουργούν ένα σύστημα από επιμέρους ορθογωνικούς κανάβους, διαταγμένους διαγώνια μεταξύ τους. Το σχήμα αυτό – αντίθετα από ότι συνέβαινε με άλλα τριγωνικά «συστήματα» στα οποία επικρατούσαν οι οδελές γωνίες – έδινε τη δυνατότητα να δημιουργηθούν επιμέρους οικοδομικά σύνταλα με ορθογωνικά οδικά δίκτυα, ενώ παράλληλα απέφευγε τη μονοτονία της ενιαίας ορθογωνικής διάταξης, αφού κάθε τομέας ακολουθεί διαφορετικό προσανατολισμό. Οι σύμφωνα με τις διαγώνιες κύριες αρτηρίες:

4. Η διαγώνια διάταξη δύο κύριων αρτηριών, της οδού Σταδίου και της Πειραιώς, δεν προέκυψε από μορφολογική επιλογή και μόνο: οι κατευθύνσεις που ακολουθούν οι δύο αυτοί άξονες είναι σχεδόν ταυτόπιμες με τις αρχέγονες διασυνδέσεις των διαιώνων μεταξύ των λόφων του αθηναϊκού λεκανοπεδίου.

Στο σχέδιο της πρώτης αυτής μεσογειακής «εκπούπολης» είχαν προβλεφθεί αρκετά δημόσια πάρκα μικρής έκτασης ή δενδροφυτευμένες πλατείες (συνολικά περίπου 15 ha) καθώς και ένας επιβλητικός βασιλικός κήπος (έκταση 25 ha με 9 ha επιπρόσθετων χώρων πρασίνου γύρω από τα γειτονικά υπουργεία) δίπλα στο βασιλικό ανάκτορο, στο βόρειο άκρο της πόλης. Το σχετικά χαμηλό ποσοτό χώρων πρασίνου σε σχέση με τη συνολική έκταση της νέας πόλης αντισταθμίζονταν από το γε-

5. Λεπτομέρεια από το κεντρικό τμήμα του μνημειώδους πανοράματος (10 πίνακες) του Ferdinand Stadmann, ζωγραφισμένο επί τόπου το 1836 και δημοσιευμένο στο Μόναχο το 1841, στο οποίο απεικονίζονται όλα τα κτίσματα της βόρειας άνω πλαγιάς της Ακρόπολης (η περιοχή της «Πλάκας»), ένα πρός ένα, με ακρίβεια φωτογραφίας. Στο βάθος διακρίνονται οι νεόδημοι σταύροι.

γονός ότι, θεωρητικά, όλες οι ελεύθερα τοποθετημένες ιδιωτικές κατοικίες είχαν ευρύχωρους ιδιωτικούς κήπους και οι λεωφόροι πλαισιώνονταν από άφθονο πρασίνο. Σε μια ανοικτή αντίθεση προς την πόλη που απλωνόταν με γεωμετρικότητα πάνω σε ένα σχεδόν επίπεδο έδαφος, η περιοχή στα νότια της Ακρόπολης, οι γειτονικοί ιστορικοί λόφοι και οι όχθες του παταμού Ιλισού εμφανίζονταν στο σχέδιο ως τελειως ελεύθερες από κάθε δύνητο, ώστε να αποτελέσουν μια εκτεταμένη αρχαιολογική ζώνη περίπου 150 ha, που θα είχε μεγέθης ανάλογο δηλαδή προς την έκταση της σχεδιαζόμενης πόλης.

Η βασική ιδέα των Κλεάνθη και Schaubert, επομένως, ήταν η στενή αλληλεξάρτηση της αναπτυσσόμενης πόλης στα βόρεια με τον μνημεώδη ανασκαφικό χώρο στα νότια. Όσο για την παλιά πόλη στις βόρειες κλίτες της Ακρόπολης, η πρόταση προβλεπε είτε κατεδάφιση (άνω τημῆμα) είτε αστική ανάπλωση (κάτω τημῆμα), ώστε να γίνει δυνατή η αποκάλυψη του κέντρου της αρχαίας πόλης.

Στο τέλος του Αγώνα της Ανεξαρτησίας έπεκαν ακόμα με τις στέγες τους άθικτες μόλις 80 από τα 1200

σπίτια που αποτελούσαν κάποτε την παλιά πόλη. Ο οικισμός των Αθηνών είχε στην ουσία καταστραφεί ολοκληρωτικά. Το γεγονός αυτό άδωσε στους νεαρούς αρχιτέκτονες τη δυνατότητα να συλλάβουν την εμπνευσμένη ιδέα των εκτεταμένων ανασκαφών στους πρόποδες της Ακρόπολης.

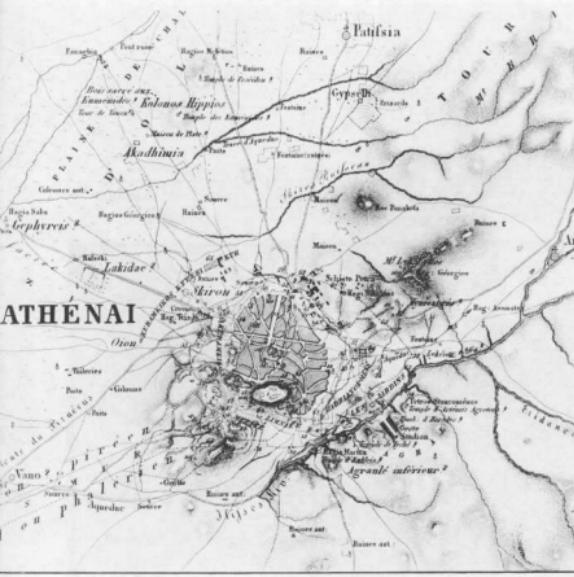
Οι μελετήτες όχι μόνο υποστήριξαν με επιμονή τη γενικευση των ανασκαφών στην κάτω πόλη, αλλά προτείναν και ειδική διαιρέρωση του χώρου μετά την αποπεράτωση της αρχαιολογικής έρευνας, χωρίς ωστόσο να προχωρήσουν σε οριστική κηπογενική πρόταση, που θα τήταν, εξάλλου, άκαρπη. Ζητούσαν, ακόμα, την άμεση απαλλοτρίωση των απαραίτητων για την αρχαιολογική έρευνα εκτάσεων, ώστε να αποφευχθούν «οι επακόλουθες δυσκολίες και τα ολόνεα διογκούμενα έσοδα, όπως είχε ήδη συμβεί στην περίπτωση της Ρώμης».

Η ιδέα του αρχαιολογικού-πολιτιστικού πάρκου γεννήθηκε, επομένως, από την πρώτη κιόλας στιγμή, άσχετα αν δεν διατυπώθηκαν αμέσως λεπτομερείς προτάσεις σχεδίασμάου. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι η ιδέα αυτή επέζησε για ενάμιση αιώνων, δεχόμενη κατά καιρούς

νέες αθήσεις.

Το 1833, ο Ross δεν είχε καμμία αμφιβολία ότι ολόκληρο το άνω τμήμα της παλιάς πόλης (Εικ. 5,6) θα κατεδαφιζόταν στο μέλλον, ώστε να προωρήσουν οι ανασκαφές, έτοι ακριβώς όπως το προβλέπετο το αρχικό σχέδιο των Κλεάνθη και Schaubert. Αν κάποτε το κράτος έφτανε να έχει στην ιδιοκτησία του όλη την περιοχή γύρω από την Ακρόπολη, τότε θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν ανασκαφές μεγάλης κλιμάκας στις βόρειες και νότιες πλαγιές και να αποκαλυφθεί η αρχαία πόλη. Ένα τέτοιο εγχείρημα, βέβαια, υπερβαίνει τα άρια του απλού «καθαρισμού μερικών περιήγημάς μνημείων από τις επιχώσεις που είχαν ουσιωρευθεί», και ο Ross παραδέχεται ότι θα απαιτούσε μία αρκετά σημαντική χρηματοδότηση. Γι' αυτό και προτείνει την ίδρυση επιστημονικών συλλόγων στο εξωτερικό για την «προώθηση των ανασκαφών της Αθήνας».

Η εμπνευσμένη πολεοδομική πρόταση των Κλεάνθη-Schaubert, ωστόσο, χρειάστηκε δύντυχώς να αναθεωρηθεί τον επόμενο χρόνο (1834). Αιτία ήταν τα σοβαρά προβλήματα που προέκυψαν από τις απαλλοτριώσεις των περιοχών

6. Τοπογραφικό σχέδιο της πολίς των Αθηνών σχεδιασμένο από τον Adolf Sommer το 1837. Διακρίνονται τα πρώτα νέα κτίσματα στη βόρεια περιφέρεια της πόλης. Κλίμακα 1: 60.000 περίπου

όπου θα προχωρούσε η ανασκαφική έρευνα, καθώς και εκείνων που αφορούσαν την ανάπτυξη των παλιότερων τμημάτων που έπρεπε να ενταχθούν στη νέα πόλη. Ένας ακόμα λόγος ήταν η επιλογή της θέσης του ανακτόρου, που στάθηκε από την αρχή αμφιλεγόμενη.

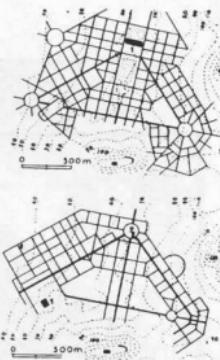
O Leo von Klenze στην Αθήνα: Θεωρητικές απόψεις και συγκεκριμένα μέτρα σχεδιασμού, διαμόρφωσης ελεύθερων χώρων και αρχαιολογικής έρευνας στη νέα πρωτεύουσα

Οι αντιθέσεις που προέκυψαν είχαν ως αποτέλεσμα να ανακοπεί ο πολεοδομικός σχεδιασμός της Αθήνας για ένα χρόνο (1833-1834). Με πρατοβούλια του βασιλιά Ludwig I της Βαυαρίας, και σύμφωνα με επιθυμία της ελληνικής αντιβασιλείας, αναζήτηθηκε, τελικά, η συμβολή ενδός έπιπερου αρχιτέκτονα, ο οποίος θα αναλάμβανε να αναβερθεί στην αρχική πρόταση. Εποιητικός, το καλοκαρι του 1834 έφεσε στην Αθήνα, όπου έμεινε για τρεις μήνες, ο Leo von Klenze, σύμβουλος του Ludwig I (πατέρα του «Θώβαν» σε θέματα αρχιτεκτονικής, εξουσιοδοτημένος με μεγάλη ελευθερία επέμβασης στα

ελληνικά πράγματα. Η αναθεωρημένη πολεοδομική πρόταση του Leo von Klenze για την Αθήνα είναι μια συμβιβαστική προσαρμογή του αρχικού σχεδίου στις πολιτικές και οικονομικές δυνατότητες του νεαρού κράτους (Εικ.7). Ο Klenze υιοθέτησε τα βασικά στοιχεία του αρχικού σχεδίου, τα οποία δήδη περιγράφαμε, μειώνοντας το μέγεθος των δημόσιων χώρων και της συνοικίας δομήμνης επιφάνειας. Άλλαξε, επίσης, τις πυκνότητες δόμησης; αντί για μια «ηπιοτυπία», το σχέδιο προέβλεπε τώρα συνέχεις οικοδομικό σύστημα για το μεγαλύτερο μέρος της νέας πόλης. Αυτή ήταν η αντιλήψη που είχε ο Klenze για τις «ποιητικές» πόλεις, έτσι όπως τις είχε γνωρίσει από τα παλιά παραδοσιακά πρότυπα.

O Klenze, όπως και ο K. F. Schinkel την ίδια εποχή, υπήρξε χαρακτηριστικός εκπρόσωπος του ρομαντικού κλασισισμού της Κεντρικής Ευρώπης. Η εμπειριστική γνώση του για την αρχαία ελληνική οικοδομική τέχνη και τους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς συνδυάζονταν με ελεύθερη, ποιητική ερμηνεία του ελληνικού ιδεώδους. Το γεγονός αυτό οδήγησε σε ορισμένες δημιουργικές παρεκκλίσεις από τον στεριο ακαδημαϊκό κλασισισμό. Η αποστροφή του Klenze για τις ποιητικές αξονικές συνθέσεις στον πολεοδομικό σχε-

KLEANTHES-SCHAUBERT PLAN

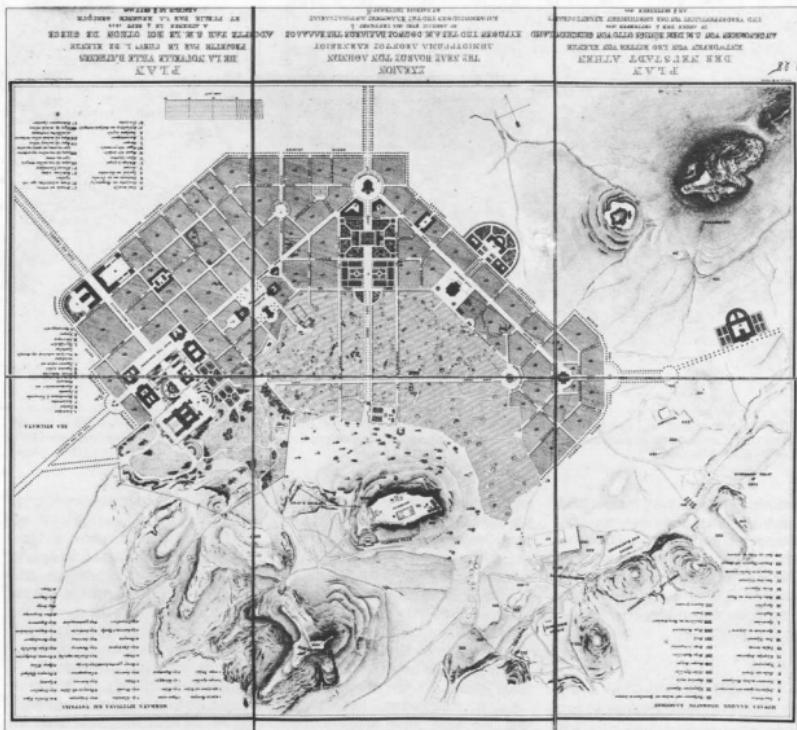

KLENZE PLAN

7. Σχηματική διάταξη των δρόμων του αρχικού (1833) και του αναθεωρημένου (1834) πολεοδομικού σχεδίου της Αθήνας. Κλίμακα κατά προσέγγιση 1:40.000.

διασμό είναι ιδιαίτερα εμφανής στην περίπτωση της Αθήνας. Απομιγνύονται ότι η ίδρυση αστικού κέντρου πάνω σε κλασικό έδαφος θα πρέπει να ακολουθήσει την ελεύθερη σύνθεση των αρχαίων διατάξεων (ιεροί περιβόλοι, πολεοδομικά σύνολα) και ότι πρωταρχικός στόχος θα έπρεπε να είναι η ένταξη των κτηριακών ογκών στη δεδομένη τοπογραφία. O Klenze υποστήριξε με θέρμη τη «δημιουργία εντυπωτών γραφικότητας» και καταδίκαζε την άκαμπτη μημειακότητα του κλασισμού της Κεντρικής Ευρώπης που τη θεωρούσε ξένη προς το ελληνικό πνεύμα. Ομολογεί δε ότι ο προσωπικός του ορματισμός για τη νέα πόλη των Αθηνών ήταν μία πόλη σε λόφο, με πυκνοκταπένους κτηριακούς όγκους που θα απλώνονταν στο λοφώδες έδαφος και με ρυμοτομία προσαρμοσμένη στην τοπογραφία, που θα απέφευγε κάθε μηνιακή οπική διασύνδεση («points de vues», όπως τις ονομάζει) σαν εκείνες που χαρακτηρίζουν την αρχική πρόταση (βλ. «Aphoristische Bemerkungen...», σ. 410-411).

Ο ουσιαστική διαφωνία του με την πρόταση των Kleanthes-Schaubert, στην οποία εξάλου κάνει εκτενή κριτική στα κείμενά του (βλ. επίσης «Aphoristische Bemerkungen...», σ. 419-420), είναι φανερή. Θα μπορούσε εύκολα να υποθέσει κανείς ότι το

8. Το πολεοδομικό σχέδιο του Klenze (1834). Κλίμακα 1:20.000. Η εικόνα είναι φαινομενικά αντεστραμμένη. Η αντιστροφή οφείλεται στην πρωτότυπη εκτύπωσή της (του 1834).

σχέδιο που θα ταν εξέφραζε περισσότερο – και που δεν διατύπωσε ποτέ – θα ήταν αρκετά ανάλογο προς εκείνο που παρουσίασε ο νον Quast την ίδια εποχή.

Το αρχικό σχέδιο, ωτόστιο, είχε ήδη υιοθετηθεί από τον προγούμενο χρόνο και οι κύριοι δρόμοι είχαν χαραχθεί στο έδαφος. Ο Klenze, έμπειρος σε θέματα τακτικής, γνώριζε ότι ήταν πρακτικό αδύνατον να γίνει πλήρης ανασύνταξη της πολεοδομικής πρόστασης, γι' αυτό προχωρήσε σε μια συμβιβαστική αναβέβηρση της αρχικής ιδέας. Ουσιαστικά, επρόκειτο για μια απογοητευμένη αντίδραση ενός μεγάλου αρχιτέκτονα μπροστά σε μια δεδομένη αναγκαιότητα. Θα ήταν άδικο, επομένως,

να κρίνει κανείς τις ικανότητες του Klenze από το σχέδιο αυτό! (Εικ. 8, 9). Η συμβολή του Klenze στην υπόδειση της Αθήνας είχε και άλλες, περισσότερο θετικές επιπτώσεις: η πίστη του στη δημιουργία εντυπώσεων γραφικότητας τον οδήγησε σε τολμηρές προτάσεις ως προς τη χωροθέτηση ορισμένων νέων κτηρίων μνημειακού χαρακτήρα, τα οποία πρότεινε σε άμεση επαφή με τους ιστορικούς αρχαιολογικούς χώρους. Έτσι, το σχέδιο που συνέλαβε για το ανάκτορο προέβλεψε κλιμακωτή διάδειξη στις βορειοδυτικές πλαγιές της Πνύκας (υψώματα Αγ. Αθανασίου), με εκτεταμένους κήπους που έφεραν ανατολικά ως την περιοχή του Θησείου, τα οποία μάλιστα περιέλα-

βε στην κηποτεχνική διαμόρφωση σαν αυθεντικό αρχαίο «εύρημα⁶. Ο βασιλικός κήπος που σχεδίασε ο Klenze (έκταση περίπου 27 ήα) είχε ριζικά άλλο χαρακτήρα από τον κήπο πη της αρχικής πρότασης. Η ιδέα στην οποία βασίστηκε ήταν η δημιουργία ενός ρομαντικού κήπου σε ανώμαλο έδαφος με αισθητική φυσικού τοπίου, με εκτεταμένους χώρους χαμηλού πρασίνου και λίγες υποδιαίρεσις του χώρου (το σχέδιο προβλέπει μόλις 27 παρτέρια σε σχέση με τα 80 της αρχικής πρότασης των Kleänder-Schaubert).

Πλω από την πρόταση αυτή για το ανάκτορο βρίσκεται μια ρομαντική κλισή προς τη φύση και η πρόθεση να δημιουργηθούν εντυπώσεις

«γραφικότητας» καθώς και η επιθυμία να δηλωθεί η συνέχεια ανάμεσα στην αρχαία και τη σύγχρονη ελληνική αρχιτεκτονική του 19ου αιώνα. Το ίδιο ισχεύει και για την πρότασή του να κτιστεί πάνω στην Ακρόπολη ένα μουσείο με ανοικτές στοές καθώς και για την ιδέα εξωραϊσμού του πλατώματος της Ακρόπολης με κατάλληλη δενδροφύτευση. Και οι δύο αυτές προτάσεις δεν υλοποιήθηκαν ποτέ.

Η ιδέα του Klenze για ένταξη νέων κτηρίων σε ιστορικό πλαίσιο, όπως κι αυτή του Schinkel για το ανάκτορο πάνω στην Ακρόπολη, αντιβαίνουν ριζικά στις αρχές συντήρησης και προστασίας έτσι ώστε έχουν διαμορφωθεί σήμερα. Η άποψη για μια ανοικτή και άμεση αντιπαρόθεση των νεοκλασικών «ούγγρων» επιτευγμάτων προς τα αρχαία χρείπτηκε και τις ιστορικά ποτία δειχνύει, βέβαια, μεωνέμονο σεβασμό προς τα τεκμήρια του παρελθόντος, γνησιότητα δώμας από μια αισθητή συνέχεια της πολιτισμικής κληρονομίας, που δεν επικρατεί πια σήμερα.

Αξέχει να σημειωθεί ότι ο Klenze πρότεινε να ανεγερθούν το ανάκτορο και το διοικητικό κέντρο σε μια περιοχή που ήταν ήδη γνωστή για την αρχαιολογική της σημασία (στην περιοχή, δηλαδή, του αρχαίου Κεραμεικού). Παρά το ενδιαφέρον του για τα αρχαιολογικά δέματα, στην επιλογή αυτή οδηγήθηκε από την ομορφά του τοπίου της Πλάκας (Εικ. 10). Οι πρωτοβουλίες αυτού του είδους – αν είχαν υλοποιηθεί – θα είχαν

αποβεί καταστρεπτικές για το μέλλον της αρχαιολογικής έρευνας γι' αυτό και είναι ευτύχημα που δεν πραγματοποιήθηκαν ποτέ. Η καλλιτεχνική ιδέα των εμπνευσμένων αυτών αρχιτεκτονικών προτάσεων, ωστόσο, παραμένει αδιαμφισβίτηη. Όσον αφορά τη δημιουργία ενός εκτεταμένου αρχαιολογικού πάρκου, ο Klenze όχι μόνο διατρέπει στην αναθεωρημένη πρόταση του την αρχιχριτική να διαφυλάχει ο χώρος γύρω από την Ακρόπολη καθώς και ο γειτονικοί λόφοι για μελλοντική ανασκαφή έρευνα, αλλά δεχνεί και έντονο ενδιαφέρον για τον εντοπισμό και τη διατήρηση όλων των μνημάτων, κλασικών, βυζαντινών και τουρκικών.

Ο Klenze ήταν δεινός διπλωμάτης. Ενώ παινεύει τις προσπάθειες του αφοσιωμένου «Ελλήνα επιμελήτη αρχαιοτήτων Κυριάκου Πιττάκου, παραπρήπος συγχρόνων ότι τα ισχύοντα μέτρα προστασίας των μνημάτων ήταν ολόταλα ανεπαρκή. Αγανακτούσαν και αυτός, όπως ο Ross, για την άθλια κατάσταση των μνημείων, διατύπωνε ωστόσο ανοικτή πολιτική κριτική, δηλωνόντας ότι η θλιβερή αυτή κατάσταση «δεν έδειχνε να ενοχλεί ορισμένους από τους επιλύτρους δης έξουσίας», υπονοούσας μ' αυτού τους Γερμανούς συμπατριώτες του!»

Συνιστούσε, ακόμα, να καθηρισθεί το πλάτωμα της Ακρόπολης από τα σπίτια των υστερότερων περιόδων – μια πρόταση που δεν έχει περιληφθεί στο μνημόνιο των Κλεάνθη-

Schaubert – και επέμενε να ορισθούν αρχαιολογικές περιοχές που θα προστατεύονται από το νόμο, καθώς και στην ανάγκη να δημιουργηθεί ένα σώμα από επιστάτες και φύλακες, βοηθόντας έτσι την υλοποίηση του πρώτου νόμου «περί αρχαιοτήτων», του 1834.

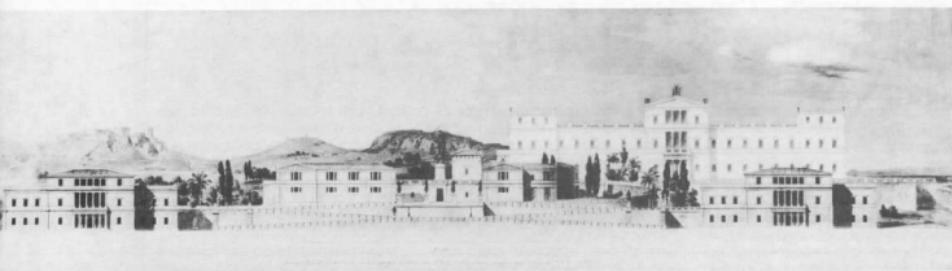
Το οργανωτικό σχήμα που πρότεινε ο Klenze για την υπηρεσία αρχαιοτήτων υιοθετήθηκε τελικά, από την αντιβασιλεία, ενώ παράλληλα εξασφαλίστηκαν τα οικονομικά μέσα που θα επέτρεπαν να αρχίσει αμέσως ένα τετραετές πρόγραμμα αναστήλωσης του Παρθενώνα. Έτσι, στις 10 Σεπτεμβρίου του 1834, κατά την επίσημη έναρξη των αναστήλωτικών εργασιών στον Παρθενώνα, ο Klenze προσφώνησε τον «Θώβανα πάνω στην Ακρόπολη, δηλώνοντας αργότερα ότι αυτή ήταν μία από τις ωραιότερες στιγμές της ζωής του!»

Ο Klenze θεωρώυσε ότι τα μέτρα προστασίας για την Ακρόπολη ήταν αποφασιστικής σημασίας για τον πολεοδομικό σχεδιασμό και την ανάπτυξη της νέας πρωτεύουσας. Η ελπίδα του, που επιβεβαιώθηκε από τις μετέπειτα εξελίξεις, ήταν ότι οι πρωτοβουλίες για τη μέριμνα των μνημείων θα προσέλκυναν το ενδιαφέρον της «πολιτισμένης Ευρώπης» για τα πεπρωμένα της Αθήνας. Πίστευε, τέλος, ότι η καταστροφή των μνημείων, «που ήταν κανόνας στο παρελθόν, θα αποτελεί εξάρσει του μέλλον» και ότι το ελληνικό έθνος θα έβρισκε στην αρχαία τέχνη άνευ στοχείου ταύτισης και ένα μέσον που θα το οδηγήσει στην αναζήτηση νέων καλλιτεχνικών επιτευγμάτων.

Όπως είναι γνωστό, ο πολεοδομικός και αρχιτεκτονικής προτάσεις του Klenze δεν βρήκαν ανταπόκριση την εποχή εκείνη και δεν επηρέασαν καθοριστικά το μέλλον της πόλης. Τα δραστικά μέτρα που πήρε, ωστόσο, για τη δημιουργία ενός αυστηρά αρχαιολογικού χώρου πάνω στο πλάτωμα της Ακρόπολης αποτελούν την πρώτη εκδήλωση της «πουριστικής» αναστηλωτικής προσέγγισης που έμελε να επικρατήσει έκτοτε. Έτσι, στους χρόνους που ακολούθησαν μέχρι και σήμερα αποκλειστική συστηματικά κάθε διατήρησης που αφορούσε μεταλλακτικά κατάλοιπα, καθώς και κάθε κατασκευή νέου κτίσματος πάνω στην Ακρόπολη, με μόνη εξαίρεση το τημ-υπόγειο μουσείο.

9. Θέση και έκτοση του σχεδίου Klenze σε σχέση με τον ιστό της σημερινής πόλης. Κλίμακα 1:40.000.

(Συνεχίζεται στο επόμενο τεύχος)

10. Το βασιλικό ανάκτορο και τα υπουργεία, σύμφωνα με την πρόταση του Leo von Klenze (1835). Άποψη από βορειοδυτικά. Κλίμακα 1:2.000 περίπου. Υδατογραφία στην Graphische Sammlung του Μονάχου.

Σημειώσεις

1. Οι Τραυματίδες δίνειν την παρακάτω εικόνα για την πόλη όπως ήταν την εποχή εκείνη (πατέρας του «Athens after the liberation, planning the new city and exploring the old», *Hesperia* Vol. 50, No. 4, Oct.-Dec. 1981, p. 391-407): «Athens on the eve of the Greek Revolution of 1821 displayed a three-dimensional record of the city's historical development: it was also a remarkably picturesque place. Monuments of the antiquity and of the Roman period, elegant Byzantine churches, remains of the Frankish conquest, mosques with tall minarets, and secular buildings were still preserved intact, while the houses, all built of stone, with their ever present courtyards and verdant gardens, completed the picture. The wall of Hesaki, built in 1778, surrounded the city, and the Acropolis, "the Castle", with its successive fortifications constituted an invulnerable fortress. On its summit an entire quarter for the Turkish garrison and their families had been created, and a small mosque had been constructed within the Parthenon after its destruction by Morosini in 1687».

2. Ο Ross, στα απομνημονεύματα του ημεροζητηρίου, μετά το θάνατο του, το 1863, αποδεικνύεται καθώς γνώστης των ελληνικών πραγμάτων και πολύ οδηγήστης στις παραπτήρες του δύο αφρού. Τις πολιτικές, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν στη χώρα μετά τη ανεξαρτησία. Τα πραγματικά απομνημονεύματα των (οκεφές και εκτιμήσεις που έγραψε το 1853) συμπλρύθηκαν με μια οληλήπτη από αυθεντικά γράμματα που απέβησαν από την Αθήνα. Ο Ludwig Ross (1806-1859) γεννήθηκε στο Schleswig-Holstein και σπούδασε κλασικός φιλόλογος. Το 1832 ήρθε στην Ελλάδα ως κρατικός υπότιμος της Δανίας με την πρόσθιση να μετατρέψει επί τόπου την πολιτισμική κληρονομιά της χώρας σε νέαν ασπεπλήρωτη αρχαιοτήτων και την Πελοπόννησο και το 1834, σε ηλικία μόλις 28 ετών, διορίστηκε πρόεδρος των επικοινωνιών της Επαρχίας της Ελλάδας (=Generalconservator). Το 1836, υπέτειρα από αντιδικία με το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας για το δικαιώμα δημοσιεύσης των αποτελεσμάτων της αρχαιολογικής έρευνας που αποτελούσαν στην Ακρόπολη, ο Ross εγκατέλειψε τη θέση αυτή. Τον επόμενο χρόνο, όμως, διορίστηκε καθηγητής της Κλασικής αρχαιολογίας — ο πρώτος μάλιστα — στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, που έγινε μόλις ιδρυθεί. Έμεινε στη χώρα ως το 1845. Οι διανοίες του ανέβησαν σε αλλά και δραστηριός μάλιστας άνετα αρχαιά και νέα ελληνικά, γνώριζε καλά τους πρωτεύτερούς του σχεδιασμούς της νέας πόλης, τον Σταύρο Κλεάνθη και τον Eduard Schaumberg, και αποτελούσε, κατά κόπο τρόπο, το επίκεντρο της μεγάρης ομάδας των ζένων μελετητών και λογιών που ζύωναν τότε στην Αθήνα.

3. L. Ross: «Erinnerungen und Mittheilungen aus Griechenland», σ. 171-172.

4. L. Ross: «Erinnerungen und Mittheilungen aus Griechenland», σ. 155.

5. O. L. von Klenze (1784-1864) γεννητήκε κοντά στο Hildesheim και σπούδασε αρχιτεκτονική στο Βερολίνο και το Παρίσιο, όπου εργάστηκε κοντά στους Percier και Fontaine, και το 1808 διορίστηκε αρχιτέκτονας της αυλής του Βασιλιά Jerome (Βαρόνη) στο Kassel. Το 1815, στη διάρκεια του Συνεδρίου της Βίεννης, γνώριστηκε με τον διάδοχο και αργότερο βασιλιά της Βαυαρίας, Ludwig I, ο οποίος τον πήρε υπό την προστασία του. Έτοις, ως επίσημος αρχιτέκτονας της αυλής στο Μόναχο, συνέβαινε αποφασιστικά στην κλασικοποίηση επέκτασης της Βαυαρικής πρωτεύουσας, στην ανάπτυξη του εκτεταμένου συγκρότηματος του Βαυαρικού ανακτόρου και στη δημιουργία σημαντικών δημόσιων χώρων, όπως είναι η Ludwigstrasse και η Königsplatz. Εργάστηκε ως τέλος της ζωής του απολαμβάνοντας την εμποτισμόν του φιλέλληνα Βαυαριλαί και συνέχισε, ακόμα και μετά την παραίτηση του Ludwig πατέρα το 1848, να δουλεύει για το μεγάλο αρχιτεκτονικό πρόγραμμα που χρηματοδοτούσε ο μακινάς εργοδότης του (Ruhmeshalle 1843-1853, Prøyialien 1846-1862).

To 1834 ο Klenze ήρθε στην Ελλάδα επιφέρμενος με μία δύρκη εμποτιστικού πολιτικού απόστολο. Οι αδηρίες που είχε από τον βασιλιά Ludwig I ήταν να ανοιδηρώσει τη σύνθετη του συμβολισμό της αντιβασιλείας στο Ναύπλιο. Παράλληλα, ανταποκρινόμενος σε προκλήση της Ελληνικής κυβερνητικής, θα ανανεώνει το αρχικό πολεοδομικό σχέδιο της Αθήνας. Ο Klenze σε πλήρως 50 ετών, έκινησε ένα κουραστό ταξίδι τριών μηνών στην Ελλάδα (Ιουλίου - Σεπτεμβρίου 1834), στη διάρκεια του οποίου ανέπτυξε εντυπωσιακές πρωτοβουλίες σε πολλά θέματα. Η διαδρομή της αυτής της σχολιάζει λεπτομερώς στις κρίτικες σημαντικών του «Aphoristische Bemerkungen», γεγαμένη αυτοί Reise nach Griechenland», που δημοσιεύτηκαν μόλις τέσσερα χρόνια αργότερα (1838) στο Berliner Monatsschrift. Η προτίμη αυτήν των 700 σελίδων αποτελεί μαρτυρία της ευρύτατης ομανιμοτικής πατέσεως του ζημπού ενδιαφέροντος για το πολιτικό μέλλον της νέου κράτους και της βαθιάς αφοσίωσή του Klenze στην αρχιτεκτονική και την αρχαιολογίαν του ελλαδικού χώρου. Με τη μορφή ενός ταξιδιωτικού ημερολογίου του Klenze περιγράφει τις πρωτοβουλίες του στην πολιτική ζωή του τόπου, το ρόλο του ως επίσημου συμβολίου σε δεύτερα πολεοδομικού σχεδιασμού και τις αντιπρόσωπες του σχεδιασμούς της νέας πόλης, τον Σταύρο Κλεάνθη και τον Eduard Schaumberg, και αποτελούσε, κατά κόπο τρόπο, το επίκεντρο της μεγάρης ομάδας των ζένων πρωτεύτερούς του σχεδιασμού της νέας πόλης, τον Σταύρο Κλεάνθη και τον Eduard Schaumberg, και αποτελούσε, κατά κόπο τρόπο, το επίκεντρο της μεγάρης ομάδας των ζένων μελετητών και λογιών που ζύωναν τότε στην Αθήνα. Σχολιάζει ακόμα το σχέδιο του να κτιστεί το βασιλικό ανάκτορο στις πλαγιές της Πνίκας και τις προτάσεις του για τη μεριμνή των αρχαιοτήτων της Αθήνας. Η δημήτρηση του εμπλουτίζεται με πολλές πρωτοποριακές παρατηρήσεις για ιδιόνυμους μορφές του ελ-

ληνικού δημόσιου βίου και για αρχιτέκτονες συναδέλφους του που εργάζονταν στην Αθήνα καθώς και με σημαντικές παραπτήρισεις πάνω στον πολιτισμό και την αρχιτεκτονική της αρχαϊστικής.

6) Leo von Klenze: «Aphoristische Bemerkungen», σ. 481.

7) Leo von Klenze: «Aphoristische Bemerkungen», σ. 387.

*Η βιβλιογραφία θα δημοσιευθεί με το Β' (τελευταίο) μέρος.

Ο Κ. Αλέξανδρος Παπαγεωργίου-Βενετάς, αρχιτέκτων πολεοδόμου, είναι καθηγητής στο διεθνές κέντρο μεταπτυχιακών οπουδάν για τη συντήρηση ιστορικών Κτηρίων και Πόλεων του Πανεπιστημίου της Λουξεμβούργου αυτή τη στιγμή εκπονεύεται, υπό την καθοδήγηση του, μεγάλη μελέτη για την τεκμηρίωση της εξέλιξης του μνημειακού χώρου των Αθηνών.

The Foundation of New Athens: Town-Planning Proposals and Aesthetics Conceptions During 1830-1840 on the Development of the New City: Emphasis on the Ancient Architectural Heritage and Historic Landscape

A. Papageorgiou-Venetas

A critical analysis of the alternative choices proposed for the town-planning of the newly founded city of Athens is attempted in this article; all proposals put special emphasis on the harmonious coexistence in the actual landscape of the new city and the architectural heritage of the antiquity. Although none of the proposals was fully materialized and the town-planning development of Athens followed its own unpredictable and complex route, the basic idea for the formation of an extended archaeological zone around the polis hill, that would function as the monumental nucleus of the cultural identity of the Greeks, has survived all the adventures of the city's development and is, fortunately, today in an advanced stage of realization.